

EKONOMSKA I DRUŠTVENA ULOGA POLJOPRIVREDE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Marko IVANKOVIĆ
Agronomski fakultet, Mostar

Štefan BOJNEC
Fakultet za menadžment, Koper

Ante KOLEGA
Agronomski fakultet, Zagreb

Vjekoslav SELAK
Poljoprivredni fakultet, Sarajevo

UDK: 338.432(497.6)
Stručni rad

Primljeno: 15. 6. 2005.

Poljoprivredna gospodarstva u velikom su dijelu preuzela socijalne i društvene probleme na selima i u društvu uopće u privremenom rješavanju siromaštva i prehrambene sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Iako ima nekoliko pozitivnih primjera ulaska prerađivača i stvaranja tržišnih lanaca, transformacija i prestrukturiranje poljoprivrede i prehrambeno-prerađivačke industrije tekli su relativno sporo. Smanjujuća uloga donatorsko-rekonstrukcijske politike trebala bi se nadoknaditi efikasnim razvojno investicijskim i kreditnim mjerama koje će pridonositi stvaranju konkurentne domaće proizvodnje, zapošljavanju i stvaranju tržišnih kanala, a oni će se u većoj mjeri okrenuti prema domaćoj primarnoj i prerađivačkoj industriji. Zbog ograničenih financijskih mogućnosti trebalo bi više pozornosti posvetiti stvaranju klime koja će voditi do međunarodno konkurentnih programa uz minimalne državne transfere. Slabosti dosadašnjega razvitka najviše se vide u sve većem trgovinskom deficitu, koji se efikasno može smanjiti razvitkom konkurentne domaće proizvodnje.

Ključne riječi: prestrukturiranje, konkurentnost, poljoprivreda, seoski razvoj

✉ Marko Ivanković, Agronomski fakultet, Sveučilište u Mostaru, Kralja Zvonimira 14, Biskupa Cule 10, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina.
E-mail: marko.ivankovic1@tel.net.ba

UVOD

Bosna i Hercegovina (BiH) u svom povijesnom postojanju razvijala se na raskrižju svjetskih događanja (Glenny, 1996.). U svojoj dugoj povijesti od poštovane srednjovjekovne države i kasnijega gubljenja samostalnosti, do sredine 20. stoljeća uglavnom je bila objektom, a gotovo nikada pitanim čimbenikom burne europske pa i svjetske povijesti.

BiH se suočavala s dugim putem do demokracije (Woodward, 1995.; Glenny, 1996.). Novija povijest BiH seže od uspostavljanja Jugoslavije sa socijalističkom vlasti 1945. godine u okviru koje je ona imala status državotvorne federalne jedinice i izgradila dosta jako gospodarstvo koje je u dominantnoj mjeri bilo usmjereno na industrijski sektor, koji je bio najvećim dijelom usmjeren na energetiku i ratnu industriju. Gospodarstvo BiH ipak je bilo izvozno orijentirano. Zemlja je slovila kao prostor ispodprosječno niske ekonomske razvijenosti i 1991. godine imala je bruto domaći proizvod (BDP) od prilično skromnih 1979 USD po stanovniku.

Sadašnje državno ustrojstvo i nadležnosti formirali su se u ratu i na intervenciju međunarodne zajednice (Collier, 1999.; World Bank, 1997.). Prestankom Jugoslavije i na temelju izjašnjenja stanovništva, BiH je 1992. godine izabrala samostalnost u namjeri da stupi u svijet europskih ljudskih sloboda i parlamentarne demokracije. Na žalost, to je istodobno značilo i početak rata. Daytonskim sporazumom iz prosinca 1995. godine, kojim je označen kraj rata, BiH je podijeljena na dva politička entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republiku Srpsku (RS).

Entiteti podliježu zajedničkoj vanjskoj politici i institucijama monetarnoga sustava, vanjskom pozajmljivanju i upravljanju dugom, zajedničkim carinama, ekonomskim odnosima sa svijetom i vanjskoj trgovini. Na svojem pripadajućem teritoriju vlada svakog entiteta bila je isključivo nadležna za obranu, unutarnje poslove, ekonomsku i socijalnu politiku, poreznu i carinsku upravu.¹ Neke od ovih politika i uprava, kao što je carinska i porezna, bile su udružene u jednu upravu, a sve unutarnje granice i administrativne kontrole ukinute su da bi se ohrabrilo jedinstveno tržište i slobodan tijek trgovine među entitetima.

Taj okvir ima implikacije za poljoprivredu i njezin razvoj. Poljoprivredna proizvodnja i ruralna područja jako su stradala u ratu. Poslijeratna rekonstrukcija i obnova u određenoj mjeri uspjele su podići razinu poljoprivredne proizvodnje, koja u nedostatku otkupnih kanala ima važnu ulogu u netržišnoj opskrbi i prehrambenoj sigurnosti poljoprivrednih domaćinstava i seoskih gospodarstava. Tipičan primjer toga jest proizvodnja mlijeka (Selak i sur., 2003.). Ulaskom prerađivača i stvaranjem otkupnih kanala mogla bi se očekivati sve veća komercijalizacija i specijalizacija domaće poljoprivredne proizvodnje.

U vanjskoj politici vrhovni autoritet je država sa zajedničkim sustavom carinskih tarifa i poreza (davanja). Do promjena u 2004. godini svaki je entitet ubirao i upravljao porezima na robu kojom trguje, a vlada svakog entiteta donosi svoju poljoprivrednu politiku odlučujući o obliku i razini izravne potpore poljoprivredi (zajamčene cijene, subvencije i slično), snazi upletanja u poljoprivredni sektor te prirodi i organizaciji javnih institucija. Sve se više osjeća težnja da se umjesto toga stvore međunarodne kompatibilne i akreditirane institucije na području poljoprivrednih i ekonomskih politika, veterinarskih i fitosanitarnih službi te kontrole kvalitete hrane i poljoprivrednih proizvoda. Entiteti su počeli paralelno razvijati institucije, pa je njihovo dupliranje dovelo BiH u situaciju da praktički nije mogla izvoziti animalne proizvode na tržišta Europske unije (EU) i tržišta drugih razvijenih zemalja. Zbog osjetnoga pada domaće proizvodnje, veći dio poljoprivrednih proizvoda i hrane koji idu preko maloprodajnih prodavaonica i supermarketa tako dolazi iz uvoza, dok domaća poljoprivredna proizvodnja u velikom dijelu proizvodi za vlastite potrebe i potrebe bliskih domaćinstava. Takvi samoopskrbni i neformalni tržišni kanali prisutni su i u drugim zemljama u razvoju i imaju važnu ekonomsku i društvenu ulogu u formalnoj i sivoj ekonomiji, koja se javlja kao izvor poduzetništva i smanjivanja ruralnoga siromaštva.

Osnovni cilj članka jest analiza ekonomske i društvene uloge poljoprivrede te okvira poljoprivrednoga sustava u BiH unutar makroekonomskih i institucionalnih okvira u BiH te njihovoj komparaciji sa sličnim razvitkom u drugim tranzicijskim zemljama. Analiza stanja i njihova komparacija mogu pružiti podloge za promjene u željenim pravcima povećane konkurencije u regionalnoj vanjskoj trgovini, prihvaćanju principa i članstvu u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (STO) te naročito u članstvu BiH u EU. U nastavku su najprije prikazani poslijeratni gospodarski tijekovi s posebnim osvrtom na osnovne makroekonomske pokazatelje i njihova kretanja te ekonomsku i društvenu ulogu poljoprivrede u tome. U trećem dijelu članka posebno su analizirani sektor poljoprivrede i prehrane u BiH. U četvrtom dijelu članka analizira se društvena uloga poljoprivrede u razvoju BiH, a u petom pažnja je poklonjena politikama i mjerama agrarno-ekonomske politike, dok posljednji dio članka izvodi zaključke i implikacije za ekonomsku politiku.

EKONOMSKA I DRUŠTVENA ULOGA POLJOPRIVREDE U POSLIJERATNIM GOSPODARSKIM TIJEKOVIMA

Brojna poljoprivredna i seoska domaćinstva stradala su tijekom rata. Programi rekonstrukcije i obnove međunarodnih donatora bili su usmjereni na osnovnu ruralnu infrastrukturu i stambene objekte, nabavu poljoprivredne mehanizacije i

pomoći u poljoprivrednim inputima, kao što su pomoć u obnovi stočnoga fonda, pomoć u sjemenima i umjetnim gnojivima za rekonstrukciju i obnovu ratarske proizvodnje. U okolnostima niske razine gospodarske aktivnosti, niskih stopa formalne zaposlenosti i visokih stopa nezaposlenosti, poljoprivreda ima važnu ekonomsku i društvenu ulogu u provođenju socijalnoga katalizatora za seoska domaćinstva i one koji su izgubili radna mjesta u urbanim i seoskim nepoljoprivrednim aktivnostima.

Ekonomski oporavak FBiH započeo se u 1995. godini, i to zahvaljujući pojačanoj međunarodnoj pomoći (World Bank, 2004.a i 2004.b). U prijeratnoj poljoprivredi s punim radnim vremenom bilo je angažirano oko 21% aktivnoga stanovništva i još oko 14% radne snage s djelomičnim sudjelovanjem. U BDP-u poljoprivreda je sudjelovala sa 12-14%, a u investicijama, zajedno s prehrambenom industrijom, sa 6,5%. U tim investicijama na primarni je poljoprivredni sektor otpadao tek manjinski udio od 2,6%. BiH je 40-50% bila ovisna o kupovini hrane, a njezin izvoz zbog nedostatka komparativnih konkurentnih prednosti u ukupnom eksportu marginaliziran je na 2-4%. Premda poljoprivreda ima važnu ekonomsku funkciju provođenja prehrambene sigurnosti za brojna poljoprivredna i seoska domaćinstva, sniženje njezine međunarodne konkurentnosti smanjuje njezinu tržišnu ulogu. Na drugoj strani ima važnu ulogu i u neformalnoj ekonomiji, u prikrivenoj zaposlenosti i provođenju prehrambene sigurnosti, koja ne ide preko registriranih tržišnih kanala. Poljoprivredni BDP ima padajuće kolebljiv tok, što vrijedi i za njegov udio u ukupnom BDP-u gospodarstva. Zbog nedovoljne domaće proizvodnje i nekonkurentnosti došlo je do povećanog uvoza, koji ostaje otprilike triput veći od izvoza, što vodi do stalnoga deficita u vanjskotrgovinskoj i platnoj bilanci. Kako se on dalje razvijao, pokazuju podaci u Tablici 1.

U proteklom poratnom vremenu gospodarska slika FBiH u cjelini iskazuje pozitivne i nedovoljno snažne trendove koji bi zemlju povelj putovima zadovoljavajućeg razvitka. Pitanje nezaposlenosti i siromaštva jedno je od bitnih pitanja razvitka. BDP ukupnoga gospodarstva ima prividno snažan trend, ali opadajući, pa i negativni, priraštaji (2000.) upozoravaju da se njegov dosadašnji osnovni energent (donatorska pomoć) žurno mora zamijeniti poduzetničkim ulaganjima i prestrukturiranjem gospodarstva. BDP je prešao 1000 USD po stanovniku, što će voditi prema daljnjem smanjenju povoljnijih međunarodnih kredita i upućivati na razvitak samoodržive ekonomije. To će se dogoditi unatoč siromaštvu u kojemu živi velika većina domaćih žitelja.² Istina, prosječna zarada onih koji imaju posao bilježi primjetan rast, ali je samo malo više nego dovoljna za podmirivanje potrošačke košare stanovništva.

Pokazatelj	Godine								Indeks 03/96
	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD									
Ukupan BDP u mil. USD	2.019	2.841	3.183	3.356	3.161	3.328	3.824	4.744	235
BDP po stanovniku u USD	729	1.019	1.136	1.195	1.129	1.179	1.350	1.675	230
BDP u mil. USD (polj. i rib.)	301,9	305,1	303,0	-	-	-	-	-	-
BDP u mil. USD (polj., lov. i šum.)	-	334,8	352,9	317,9	227,7	238,8	262,5	-	78
Učešće BDP polj. u uk. BDP	14,9	10,7	9,5	9,5	7,2	7,2	6,9	-	64
INVESTICIJE									
Ostvarene ukupne investicije u mil. USD	340,0	522,3	823,4	704,2	724,9	698,5	866,8	-	255
Ostv. polj. inv. u mil. USD	34,8	21,3	33,8	38,3	28,6	20,1	21,5	-	62
Udio polj. inv. u %	10,2	4,1	4,1	5,4	3,9	2,9	2,5	-	25
ZEMLJIŠTE									
Zasijano zemljište u 000 ha	-	243,0	246,7	226,2	203,3	206,0	207,0	-	85
Neobrađeno zemljište u %	-	33,7	46,5	50,6	48,9	46,8	46,3	-	137
STOKA									
Broj krava i st. junica u 000	152,1	158,8	173,1	173,8	165,0	161,5	165,3	-	109
Ovce za priplod	170,9	189,2	209,7	226,7	237,1	240,0	275,9	-	161
UVOZ I IZVOZ									
Ukupan uvoz u mil. USD	1.204	1.555	2.120	2.431	2.290	2.463	-	-	-
Ukupan izvoz u mil. USD	58	193	352	518	675	806	-	-	-
Ukupna bilanca (izvoz minus uvoz)	-1.146	-1.362	-1.768	-1.913	-1.615	-1.657	-	-	-
Uvoz u p.-pr. sekt. u mil. USD	342,8	357,8	506,6	533,9	450,4	501,2	602,8	-	176
Izvoz iz p.-pr. sekt. u mil. USD	3,6	8,4	50,5	44,9	54,7	58,5	64,1	-	1780
Bilanca u mil. USD (-)	339,2	349,4	456,1	489,0	395,7	442,7	538,7	-	159
Odnos uvoza i izvoza	95,2	42,6	10,0	11,9	8,2	8,6	9,4	-	-
ZAPOSLENOST I PLAĆE									
Broj zaposlenih u 000***	244,6	373,4	395,4	407,7	410,8	407,2	394,1	387,4	158
Udio žena u %	-	-	32,7	32,4	33,0	33,8	35,4	-	108
Zaposl. u polj., lovu i usl.	3.400	5.300	4.076	3.871	3.891	4.947	4.495	-	110
Zaposleni u ribarstvu	-	-	158	162	164	170	196	-	124
Broj nezaposlenih	176,9	222,3	256,5	261,8	265,5	267,8	282,5	297,3	168
Prosječna neto plaća u KM	172	266	329	374	413	443	482	524	305
Košarica potr. proizvoda u KM	-	-	452	440	434	438	459	458	101

TABLICA 1
Osnovni pokazatelji
gospodarskih kretanja
i u sektoru poljopriv-
rede za FBiH
(1996.-2003.)

*Poljoprivreda i ribarstvo; **Poljoprivreda, lov i šumarstvo; ***Za razdoblje
zaključno za 2000. godinu uključeni su i zaposleni u Ministarstvu obrane i u Mi-
nistarstvu unutarnjih poslova i obranu.
Izvori: Statistički godišnjak FBiH 1993.-2003. Statistički pokazatelji o privrednim
kretanjima 7/2004. FBiH u brojkama u 2002. i 2003.

Uz nisku razinu zaposlenosti, koja nije dostigla prijeratne stope, razlog je to i za traženje dopunskih mogućnosti zaposlenja, među kojima kao privremeno rješenje nastupa nisko produktivna poljoprivreda. Uvoz hrane prešao je granicu od jedne milijarde KM, pa neumoljivo gradi visoko negativnu prehrambenu vanjskotrgovinsku bilancu. Nakon početnoga snažnog rasta, izvoz hrane pokazuje znakove kolebanja, ali njega obezvrjeđuje gotovo jednako rastući uvoz, kojim se gradi veoma nepovoljna godišnja vanjskotrgovinska bilanca. Ona se u posljednje dvije godine ustalila na negativnih 1,6 milijarde USD. Prestrukturiranje poljoprivrede teče sporo, a zbog niske razine ekonomske aktivnosti domaći mogući resursi nedo-

voljno su iskorišteni, dok se istodobno velik dio domaće potražnje pokriva uvozom. Ulazak manjih i srednjih poduzeća je prisutan, ali nedovoljan da dovede do bitnoga preokreta u tržišnim kanalima hrane i poljoprivrednih proizvoda. Više pozornosti trebalo bi pokloniti inozemnim strateškim izravnim ulagačima, koji mogu unijeti svjež investicijski kapital, nove tehnologije, proizvode i tržišta. Međutim, i na tom planu postoji jaka konkurencija između pojedinih zemalja koje se bore za takve ulagače.

Slično kao i u drugim zemljama u regiji, statistički praćen udio poljoprivrede u BDP-u se smanjuje. Od 1996. prepolovio se sa 14,9% u toj godini na manje od 7% u 2002. i 2003. godini. Dok je BDP poljoprivrede nominalno stagnirao, odnosno realno se čak smanjio, ukupan BDP nominalno se i realno povećao. Do još većega pada u udjelu poljoprivrede došlo je u investicijama gdje su se ukupne investicije poslije rata više nego dvaput nominalno udvostručile, dok su se investicije u poljoprivredu nominalno snizile. Udio poljoprivrede u investicijama niži je od udjela poljoprivrede u BDP-u, što pokazuje da je poljoprivreda bila manje zanimljiva za nova investiranja. Sniženi tok investiranja u poljoprivredu donekle se može usporediti sa smanjenjem zasijanoga zemljišta, koje se u to vrijeme smanjilo za oko 15%.

U FBiH u 1999. godini više od polovice poljoprivrednih površina bilo je neobrađeno, što je jasan znak proizvodne dezorijentacije i gubljenja interesa seljaka. Stoga je neobrađeno zemljište prešlo polovičan udio (55,6%) i odaje poljoprivredu koje ima sve manje. To potvrđuje da se i realno ekonomsko značenje poljoprivrede u društvu smanjuje, tendencija koja je bila s gospodarskim razvitkom zapažena u svim razvijenim zemljama.

Broj krava i junica djelomično se oporavio, ali uz vidne oscilacije, dok se broj ovaca za priplod osjetno popravio, što upućuje na to da BiH ima mogućnosti razvitka ovčarske proizvodnje u brdsko-planinskim područjima. Proizvodi ovčarske proizvodnje, uključujući i bioproizvodnje, mogli bi se pojaviti kao nusprodukt (Kolega i sur., 2004.). No to ne ovisi isključivo o poljoprivrednim proizvođačima i preradbi. Bez akreditiranih institucija za preradbu, certificiranje i kontrolu kakvoće, ovakva očekivanja mogu se izgubiti, iako će postojati tržni viškovi možda čak i zadovoljavajuće kakvoće. Naime, trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, osobito životinjskim, dosta je specifična zbog zdravstvenih, higijenskih i drugih razloga, pa stoga ima i posebno značenje u međunarodnim propisima i standardima (Zarrili, 1999.). Neuvazavanje toga može voditi do negativnih posljedica, osobito za manje osposobljene i pripremljene zemlje (v. npr. Henson & Loader, 2001.), što se može uočiti i za BiH, gdje se uvoz

povećava na visokoj apsolutnoj razini, dok se izvoz povećava, ali na mnogo nižoj apsolutnoj razini. To znači da je u pitanju nekonkurentnost domaće proizvodnje, koja nije u stanju, u okvirima koji postoje, u samoj poljoprivredi i sektoru preradbe te u općoj okolici bitno promijeniti izvozno usmjerenje. Više je nego očito, iz dosta visokoga manjka u vanjskotrgovinskoj razmjeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, da ima velikih poteškoća u suprotstavljanju inozemnoj konkurenciji na domaćim tržištima.

Registrirani rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji bili su mnogo skromniji nego u gospodarstvu u cjelini. Međutim, registrirani podaci obično podcjenjuju značenje poljoprivrede u situaciji velike nezaposlenosti i postojanje "sive", odnosno neregistrirane, ekonomije. Takve aktivnosti bile su zapažane u brojnim nerazvijenim zemljama, uključujući zemlje u tranziciji (npr. u Rusiji Seeth i sur., 1998.). To znači da je utjecaj i značenje poljoprivrede u BiH veći nego što se to može razabrati iz službenih statističkih podataka o vrijednosti proizvodnje i zaposlenosti, koje u velikoj mjeri podcjenjuju značenje privatnoga, odnosno samoopskrbnog, poljoprivrednog gospodarstva u provođenju prehrambene sigurnosti i smanjivanju siromaštva. Zbog toga anketni podaci pokazuju veće značenje poljoprivrede u zaposlenosti i u stvaranju društvenoga proizvoda, jer su se statistički podaci o zaposlenosti odnosili uglavnom na nekadašnja društvena poljoprivredna gospodarstva i zadruge. Tako je npr. po podacima LSMS (2001.) udio poljoprivrede u zaposlenosti oko 15%. To potvrđuje veće značenje privatnih poljoprivrednih gospodarstava u ekonomiji, pri čemu je njihova produktivnost rada niža nego u ostalim dijelovima gospodarstva. U BiH se očekuju procesi koji će voditi do relativnoga smanjivanja udjela poljoprivrede u ukupnom gospodarstvu, što može dovesti do povećanja produktivnosti rada i povećane efikasnosti u samoj poljoprivredi. Slični procesi zbili su se i u zemljama koje su razvijenije od BiH.

TRANSFORMACIJA I PRESTRUKTURIRANJE POLJOPRIVREDE I PREHRAMBENO-PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE

Poljoprivredni je sektor tranziciju, samostalnost, ratnu obnavu i najnoviji prelazak u razvojnu fazu dočekao u BiH manje osposobljen da konkurira uvoznjoj ponudi. Prehrambena sigurnost u velikoj se mjeri temelji na visokim vanjskim kupovinama, koje su značajne za opskrbu tržišta finalnim proizvodima.

Slično kao i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije, transformacija i privatizacija gospodarstva započele su potkraj 1989. godine, a temeljile su se na "spontanom" procesu privatizacije. Politički i ratni razlozi te kašnjenje privatizacije objašnjava-

ju činjenicu da je proces privatizacije nekadašnjih poljoprivrednih agrokombinata ostao nezavršen. Privatizacija u sektoru poljoprivrede i prehrambene industrije počela je s velikim kašnjenjem, što je nanijelo najveće štete njoj samoj, ali i primarnoj poljoprivredi, o kojoj njezin razvitak ovisi.

U BiH poljoprivreda i selo imaju važnu ulogu u održavanju socijalnih funkcija seoskih gospodarstava, odnosno ona osiguravaju prehrambenu i socijalnu sigurnost za brojna obiteljska poljoprivredna gospodarstva. Poljoprivreda BiH snosi velik dio društvenih troškova tranzicije i prestrukturiranja gospodarstva koja su povezana s relativno niskim stopama zaposlenosti izvan poljoprivrede. Po tome se BiH ne razlikuje od mnogih nerazvijenih zemalja u svijetu.

Poljoprivreda i preradba dva su odjeljka istoga sustava jer stvaraju sirovinu, a preradba je najbolje tržište za potrošnju. Premda ima nekoliko uspješnih primjera ulazaka novih manjih i srednjih prerađivača u sektor, oni nisu dovoljni da odgovore na sve veću stranu konkurenciju na domaćim tržištima BiH. U takvim okolnostima poljoprivredni sektor u BiH još je uvijek osjetno okrenut prema samoopkrbnim potrebama poljoprivrednih gospodarstava, a nije ni dovoljno specijaliziran za tržišnu proizvodnju. U takvim okolnostima trgovcima i opskrbnim centrima često se više isplati uvoziti hranu nego organizirati otkup i preradbu vlastite proizvodnje. Uspješni primjeri vertikalne povezanosti između specijalizirane poljoprivredne proizvodnje-preradbe-marketinga pokazuju da se u BiH može stvoriti uspješna vertikalna povezanost između uspješnih prerađivača s trgovcima, na jednoj strani, i između prerađivača i farmera, na drugoj strani. Stabilnost se pokušava održavati ugovorima i visokoj sklonosti prema kvaliteti proizvoda, troškovnoj i cjenovnoj konkurenciji na tržištu te organiziranim tržišnim kanalima kroz supermarkete i potencijalni izvoz. Ovo se smatra i najboljim rezultatom dosadašnjega poljoprivrednog razvitka, gdje je razvitak kroz sposobne agroprerađivače stvorio niz tzv. gravitacijskih tržišta za mnoge poljoprivredne proizvođače.

DONATORSKO-REKONSTRUKCIJSKE POLITIKE I NJIHOVA ULOGA U RAZVITKU POLJOPRIVREDE

Uloga donatorske pomoći u gospodarskom razvitku BiH sve se više smanjuje. S obzirom na službeno razvojnu pomoć kao njezin udio u BDP-u, BiH nema na popisu pedesetak zemalja (Natiomaster, 2005.). BiH se s prelaskom od donatorsko-rekonstrukcijske pomoći u razvojnu fazu mora sve više razvijati na osnovi vlastitih resursa i resursa domaće dijaspore, vanjskih izravnih investicija i vanjskih kredita, koji će poboljšati tehnološku inovativnost, tržišnu konkurentnost i slično. Uz povijesne, prirodne ili tehničko-tehnološke činitelje, do njih se dolazi i ekonomsko-političkim sredstvima.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

Dosadašnje financiranje poljoprivrede provodilo se pod povoljnim uvjetima isključivo kroz projekte obnove i razvitka malih farmi, i to iz sredstava donatora koje je BiH dobila na kreditnoj osnovi ili grantovima koji su bili i s namjenom razvitka privatnog poduzetništva i rješavanja siromaštva u seoskim gospodarstvima. Ovi krediti i, osobito, donatorske pomoći bili su davani više uz socijalne nego ekonomske kriterije (npr. po jedna ili dvije krave ili pet ovaca, i to osobama među kojima se nalazio velik broj povratnika i izbjeglica). Tek u 1998./99. godini nešto je sredstava koja su došla od Međunarodnog fonda za razvoj poljoprivrede (IFAD) (tri krave) i od nizozemske vlade (3-10 krava) plasirano uz veće poštivanje i ekonomskih kriterija te razvoja komercijalne proizvodnje u suradnji s prerađivačima. Dobra strana ovih sredstava jest što imaju obnavljajući izvor financiranja (*revolving*). Program IFAD-a nastavlja se te je sada aktualan treći razvojni projekt koji obuhvaća stočarstvo, strojeve (samo za asocijacije poljoprivrednika), malo i srednje poduzetništvo i seoski razvitak kao čimbenika ekonomskoga razvitka na bazi poduzetništva i konkurentnosti te njihova doprinosa društvenom razvitku seoskih i ruralnih područja. Humanitarne organizacije također se javljaju i kao kreditne institucije, sa sredstvima malog obujma i kamatama od darovnice (*grant*) do tržišnog iznosa, a kod nekih je povrat kredita moguć i u obliku davanja proizvoda.

Od 1996. godine u optjecaju su i značajna sredstva EU, i to kroz kreditne linije i fondove, u ulozi izgradnje institucija i povećanja konkurentnosti gospodarstva, da bi se BiH što bolje i lakše integrirala u EU.

RAZVOJNO-INVESTICIJSKA I KREDITNA POLITIKA

● **TABLICA 2**
Isplate za investicije
po izvorima financiranja
(po SKD djelatnostima)
u BiH

Do sada se poljoprivreda za svoj oporavak ili razvitak financirala iz više izvora (Tablica 2). Osim vlastitih i udruženih sredstava, iskorištavali su se krediti, sredstva fondova i ostali izvori.

Godina	Ukupno	Izvori investicijskih sredstava (U 000 USD)				
		Vlastita sredstva	Udružena sredstva	Iskorišteni krediti	Sredstva fonda i proračuna	Ostali izvori
1998. Ukupno	795.282	439.326	34.111	141.478	18.664	161.703
Poljoprivreda, lov i šumarstvo*	43.979	16.243	1420	19.279	247	6790
Struktura po izvorima	100,0	36,9	3,2	43,8	0,6	15,5
Udio u ukupnim ulaganjima	5,5	3,7	4,2	13,6	1,3	4,2
2001. Ukupno	673.405	420.336	29.328	116.449	9558	97.734
Poljoprivreda, lov i šumarstvo*	28.955	16.068	67	7756	50	5014
Struktura po izvorima	100,0	55,5	0,1	26,8	0,1	17,5
Udio u ukupnim ulaganjima	4,3	3,8	0,2	6,7	0,5	5,1

* Zajedno poljoprivreda, lov i šumarstvo i poljoprivredna gospodarstva.
Izvor: Statistički godišnjak, razna godišta.

Komercijalne banke nisu sklone kreditirati razvitak poljoprivrede, a sposobnosti samih poljoprivrednika uz ratne su posljedice skromne. Manjak vlastitih financijskih sredstava trebao bi stvoriti uvjete veće privlačnosti za inozemna ulaganja, osobito u izgradnju dobre investicijske klime i snižavanje investicijskoga rizika za ulagače, što ostaje formalna želja i objektivna razvojna potreba u BiH.

Mogućnosti za kreditiranje primarne poljoprivrede i prehrambene industrije pružaju linije koje provode Svjetska banka, američka vlada, Europska banka za obnovu i razvitak (EBRD), IFAD i sl. kroz projekte integriranja tržišta, potpore agrobiznisu, podrške poljoprivrednicima, malim i srednjim poduzećima i sl. Uvjeti kredita variraju s obzirom na njihovu visinu, dužinu otplate i kamatnu stopu. Sljedeći raspoloživi izvori kredita jesu poslovne banke i mikrokreditne organizacije – više kratkoročno i po relativno visokim kamatnim stopama.

Poduzetničko kreditiranje sve je češća pojava kreditiranja poljoprivrede što ga provode zdrave kompanije iz prehrambene industrije.³ Osim pozitivnih iskustava veće povezanosti poljoprivrede s prerađivačkom industrijom i većim otkupnim kanalima, uključujući i sve veću ulogu supermarketa, veću ulogu trebao bi dobiti i konkurentan bankarski sustav sa štedno-kreditnim zadrugama.

FISKALNA I CJENOVNA POLITIKA, TRANSFERNE POLITIKE I POLJOPRIVREDA

Visoki rashodi neproizvodnoga karaktera u odnosu na male raspoložive proračune u FBiH su do sada ostavljali preuzak prostor za bilo kakva jača izdvajanja u programe iz poljoprivredne proizvodnje. Na drugoj je strani RS provodila vlastitu fiskalnu i transfernu politiku do poljoprivrede i ruralnih područja. Do određenih promjena na razini BiH došlo je na početku 2006. godine. Uvedena je 17% jedinstvena stopa poreza na dodanu vrijednost (PDV) i jedinstvena primjena na razini države BiH. Brisane su i entitetske nadležnosti, a još je prije bila uspostavljena jedinstvena carinska administracija, odnosno Carinska uprava, koja ima izvršni autoritet nad cijelim gospodarskim prostorom BiH.

BiH je odabrala jedini mogući put uključivanja u svjetske ekonomske, trgovinske i sve druge integrativne asocijacije, ali u sektoru hrane zbog rata i produženoga procesa tranzicije to mora činiti u nepovoljnim uvjetima koji se oslikavaju u nekonkurentnoj domaćoj proizvodnji. Dodatne probleme unosi je ilegalan uvoz roba, koji je uspostavom Državne granične službe (DGS) praktički eliminiran. Stanje u potrošnji hrane povezano je s niskom kupovnom moći domaćega stanov-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

➔ **TABLICA 3**
Indeksi prosječnih
potrošačkih cijena
prehrambenih proiz-
voda u BiH/FBiH
(2000./1990.)

ništva. Siromaštvo stanovništva prate samoopskrbna proiz-
vodnja brojnih obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, ko-
ja izravno i uz relativno niske kupovne cijene djelomično
rješavaju socijalne probleme. Opće stanje potrošačkih cijena
hrane statistički se iskazuje kao stabilno i sa stajališta siro-
mašnih obiteljskih proračuna prilično podnošljivo (Tablica 3).

Proizvod	Cijena
Krumpir	83
Kupus	62
Crveni luk	78
Jabuke	73
Govedina ¹	111
Teletina	98
Svinjetina ¹	105
Janjetina	82
Piletina ¹	112
Mlijeko	123
Jaja	79
Šećer	55
Ulje	74
Kruh	109

¹Odnosi se na 1999. godinu

Izvor: SG BiH 1992., SG FBiH 2001.-2004.

Tržišne cijene poljoprivrednih proizvoda, uz visok udio uvoza u tržišnoj ponudi, dominantno se oblikuju pod utjecajem uvoza. Zbog relativno loših domaćih proizvodnih prilika to ima za posljedicu nekonkurentan poljoprivredni sektor, koji je ispod razine koju je imao prije tranzicije. Razlog je u tome što su ova tržišta prije tranzicije bila zaštićena ili čak zatvorena za uvoz, dok su domaće proizvodnje na razne načine subvencionirane. Veća tržišna orijentacija proizvodnje i deregulacija poljoprivrednih tržišta zapažena je u BiH sa smanjenjem broja proizvoda pod režimom zaštitnih cijena sa 13 proizvoda između 1997. i 1999. godine na 6 proizvoda (četiri žitarice te mlijeko i duhan) od 2000. do 2002. godine te njihova daljnja deregulacija i prelazak na tržišni način formiranja cijena, gdje ključnu ulogu dobivaju međunarodni konkurentni troškovi proizvodnje, kakvoća proizvoda i njihove tržišne cijene kao važni elementi tržišne konkurencije. Dopunski razlog za prelazak na tržišno formiranje cijena jest i u tome da su poticaji sa svojim prihvaćenim oblicima nekonzistentni s očekivanim članstvom u STO. Ukupni učinci ove politike iskazali su se u stagnantnim ili negativnim primarnim proizvodnim trendovima. Razvitku konkurentne domaće poljoprivredne i prehrambene proizvodnje, gdje za to postoje "kom-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

● **TABLICA 4**
Proračun FBiH s izdaci-
cima za poljoprivredu
(U 000 KM)

parativne prednosti u prirodnom smislu", ostaje dugoročna alternativa eventualno smanjenje uvoza proizvoda koji se mogu uspješno proizvoditi unutar BiH i povećanje izvoza onih proizvoda gdje postoje prirodne i druge mogućnosti za takvu dugoročnu konkurentsku proizvodnju. Neto uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda vjerojatno će se nastaviti, ali je nužno smanjiti sve veći uvoz i povećati izvoz proizvoda gdje postoje objektivne mogućnosti za djelotvornu i međunarodno konkurentnu domaću proizvodnju. Na taj bi se način smanjio neto odljev deviza, koje iz BiH idu u inozemstvo kroz visoku negativnu vanjskotrgovinsku prehrambenu bilancu.

Godina	Ukupni proračun*	Izdaci za poljoprivredu							Udio u %
		Poticaji za mlijeko, duhan	Poticaji za oživlj. proiz.	Uzgojno-selekcijski rad	Zaštita biljaka	Proizvodnja sjemena i sadnoga materijala	Ostali poticaji	Svega	
1996.									
- Plan	228.600				10.000			10.000	4,4
1997.									
- Plan	655.000				5000			5000	0,8
1998.									
- Plan	917.000	5000	20.000	-	-			25.000	2,7
- Izvršenje	780.113	5100	8000	-	-			13.100	1,7
1999.									
- Plan	920.000	2798	4664	-	-			7462	0,8
- Izvršenje	Np	Np	Np	-	-			Np	-
2000.									
- Plan	954.500	4775	1337	848	489			7449	0,8
- Izvršenje	995.464	4594	2620	600	100			7914	0,8
2001.									
- Plan	997.651	3046	1798	354	236			5434	0,5
- Izvršenje	1,169.165	7683	-	354	236	1799	-	10.072	0,9
2002.									
- Plan	1,559.376							54.900-12.000**	3,5
- Izvršenje	1,327.805							9559	0,7
2003.									
- Plan	1,217.400							12.000= 9.850 + 2150***	0,8

*U 2001. godini od posebnih pristojbi na uvezene poljoprivredno-prehrambene proizvode (prelevmana) ostvaren je proračunski prihod od 93,785.859 KM, što je iznosilo 8% izvršenoga. Planirana razina ovih prihoda u 2002. godini određena je na 105,978.021 KM, a u 2003. na 95,668.722 KM.

**Na temelju usvojenog iznosa od 54,9 mil. KM obuhvaćeno je 46 stavki raznih poticaja, uključujući šest mil. neisplaćenih premija za mlijeko i duhan u 2001. godini. Zbog nesigurnosti ostvarivanja proračunskih prihoda, intervencijom MZ (MMF-a) taj je iznos sveden na 12 mil. KM.

***Iznos od 2,150.000 KM rezerviran je za izmirenje duga od neisplaćenih poticaja za 2002. godinu.

Izvor: SN FBiH br. 9/1996., 20/1998., 28/1999., 13/2000., 32/2000., 18/2001., 12/2002. i 65/2002.

Poljoprivreda BiH u posljednjim godinama uživala je službeno potporu državne politike, što je prikazano u Tablici 4. Zbog ograničenih gospodarskih mogućnosti, FBiH raspolagala je relativno ograničenim proračunskim sredstvima. Go-

dine 1998. masa tih sredstava kretala se oko 10 milijuna KM, što je entitetski proračun opterećivalo sa 0,7-0,9%.

Poljoprivreda je dio seoskog (ruralnog) ozračja i sudjeluje u njegovu razvitku. Na lokalnoj razini u pitanju je podržavanje ili provođenje mjera od kojih prioritet imaju neke specifične mjere za BiH, kao što su razminiranje zemljišta, povratak raseljenoga stanovništva, obnova oštećene infrastrukture i zapošljavanje. Za razliku od protekle prakse obnove više socijalnoga karaktera, poljoprivredna politika trebala bi imati više razvojne zadaće povećavanja poljoprivrednih prihoda kroz komercijalizaciju poljoprivrednih gospodarstava i razvitak lokalne prerađivačke industrije te unaprjeđivati prirodni okoliš. Ali i u ovim mjerama veću bi ulogu trebali dobiti domaći i inozemni ulagači, što znači da u oživljavanju seoskih prostora prednost treba dati sinkroniziranom djelovanju privatnoga poduzetništva i mjerama ekonomske naravi.

TEMELJI VANJSKOTRGOVINSKE POLITIKE I VANJSKA TRGOVINA U SEKTORU HRANE

Ujedinjenje Europe, do kojeg je došlo padom Berlinskoga zida 1989. godine, nakon toga vodilo je do prevladavajućega procesa sveeuropskoga povezivanja (Mayhew, 1998.). Uz taj dominantni proces integriranja u okviru EU došlo je do određenih dezintegracijskih procesa povezanih s raspadom bivše Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Međutim, u usporedbi sa situacijom nakon raspada Austrijsko-Ugarske Monarhije 1919. godine, kada je došlo do stvaranja ne samo nacionalnih država nego i nacionalnih državnih intervencionizama, tok događaja u novije vrijeme išao je u suprotnom smjeru ponovnog povezivanja na novim principima regionalnoga povezivanja. Nakon rata i rekonstrukcije te stabilizacije gospodarstava perspektiva BiH i drugih susjednih zemalja u regiji isto bi tako trebala biti približavanje euroatlantskim integracijama i članstvu u proširenoj EU.

Osim unutarnjega razvitka, brži gospodarski razvitak i uključanje u svjetsku ekonomiju BiH se dugoročno nudi kroz tri integrativna pravca: aktivnu ulogu u stvaranju zajedničkoga tržišta Jugoistočne Europe (JIE) i pristupanje STO-u te učlanjenje u EU. Ključni problemi u tomu jesu nedovoljna konkurentna moć BiH na domaćem i vanjskim tržištima. Uvozne *ad valorem* carine bile su ispod 15%, a s Hrvatskom i Srbijom i Crnom Gorom bile su ukinute. Pod argumentima povećanog uvoza hrane i konkurencije domaćoj proizvodnji povremeno dolazi do prosvjeda seljaka na granicama kako bi spriječili uvoz i sve veći ulazak jeftinije i konkurentnije proizvodnje iz inozemstva na tržište BiH.

BiH pripada grupi nerazvijenih zemalja, pa tako prema svjetskim propisima i obvezama koje proistječu iz njih (EU-

-STO-regionalna suradnja sa zemljama koje su u procesu tranzicije i pridruživanja) može iskoristiti jednosmjerne povlastice za izvoz svojih proizvoda na mnoga tržišta, što se stječe sklapanjem odgovarajućih pojedinačnih ili skupnih ugovora, odnosno postizanjem odluka vlada partnerskih zemalja: BiH je do sada to priskrbila od EU te još nekih europskih (Turska, Rusija, Švicarska i Norveška) i izvaneuropskih zemalja (SAD, Kanada, Japan i Novi Zeland).

Bilateralne vanjskotrgovinske ugovore BiH je sklopila s Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom, Makedonijom, Rumunjskom i Turskom. Međutim, BiH za uzvratnu trgovinu hranom sa svijetom do sada formalno nije bila spremna zbog nepostojanja akreditiranih institucija za kakvoću i certifikaciju te osobito zbog slabe troškovne i cjenovne konkurentnosti. Osim toga, BiH nema dovoljnu ponudu za regionalna i svjetska tržišta.

Bit je u tome što BiH još nije uspjela pokrenuti razvojne gospodarske procese niti stvoriti klimu za njihovo otpočinjavanje, što znači razvitak otkupnih kanala i prerađivačke industrije. U temeljima dosad provedene vanjskotrgovinske politike BiH radi se o željama za stvaranjem što privlačnijeg *imagea* države za njezin vrlo izvjestan ulazak u STO i buduću integraciju u EU. Zato je potrebno provesti korekcije visina carina te niz strukturalnih elemenata vezanih za njihovu prirodu, broj proizvoda, njihov diverzifilni tretman i sl. Poticaji i transferi domaćoj proizvodnji čimbenik su koji utječe na razvitak sektora, ali i trasira odnos BiH prema ulasku u STO.

Poljoprivredna ponuda BiH ograničena je u odnosu na potražnju stanovništva, koje uz to ima i slabu kupovnu moć. Sve donedavno BiH je imala paralelna entitetska tržišta i poteškoće u funkcioniranju prometnih kanala, ali je eliminiranjem dvojnoga oporezivanja roba barem formalno uspostavljeno unutarnje jedinstveno ekonomsko ozračje za cijeli prostor države. Stoga je unutarnja prometna prohodnost i vanjska tržišna otvorenost njezin ekonomski zadatak i egzistencijalni gospodarski interes. Ipak, ni jedan od ova dva zadatka ne otklanja obvezu razvitka konkurentne proizvodnje. Suvremena ekonomija na svjetskom planu priznaje i provodi sve homogenije ujedinjenje u globalizaciju tržišnoga segmenta. Nalaženje *modus vivendi* za njihovu racionalnu i održivu ravnotežu postavlja se kao zadatak koji BiH u cjelini mora rješavati, što znači ulazak u regionalne, europske i svjetske ekonomske integracije. Iako BiH nema značajnih komparativnih prednosti u poljoprivrednoj proizvodnji, ipak postoje mogućnosti smanjenja uvoza proizvoda koji se mogu uspješno proizvoditi. Ima proizvoda kod kojih je već postojao djelotvoran izvoz u prošlosti, kao što su vina i neke vrste voća (Ivanković, 2003.). Misli se da postoji potražnja na europskim

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

i svjetskim tržištima za nekim biljnim i pogotovo stočnim autohtonim proizvodima.

Po podacima Eurostata (2005.), vanjskotrgovinska razmjena između zemalja zapadnoga Balkana (ZZB) posljednjih godina značajno se povećala.⁴ Visoke stope rasta vanjske trgovine osobito su sa zemljama EU-25, s kojima su ZZB u 2003. godini imale 84% vanjskotrgovinske razmjene. Oko polovice trgovine između EU-25 i ZZB otpada na Hrvatsku, dok na BiH 13%. EU-25 najvažnija su vanjska tržišta za proizvode iz ZZB. Većina uvoza u ZZB je iz EU-25: za žive životinje i životinjske proizvode 74%, za biljne proizvode i povrće 79%, za životinjske i biljne masti, ulja i slično 86%, a kod ostalih prehrambenih proizvoda, pića i duhana 85%. Uvoz hrane i poljoprivrednih proizvoda uz neadekvatnu kontrolu kvalitete uvozne robe čini snažnu konkurenciju vanjskoga svijeta na tržištu BiH. Uspostavom akreditiranih ustanova s međunarodnim certificiranjem javile su se poteškoće. Izvoz životinjskih proizvoda i brojnih drugih vrsta hrane moguć je ako su ispunjeni zadovoljavajući standardi kvalitete s certifikacijskim potvrđama. U trgovinskoj razmjeni s inozemstvom FBiH je nakon rata imala negativnu bilancu (Tablica 5).

● **TABLICA 5**
Izvoz i uvoz po djelatnostima u FBiH
(u 000 USD)

Djelatnosti	Godine				2003.
	1999.	2000.	2001.	2002.	
Izvoz					
Agroindustrija	44.865	54.787	58.482	64.076	73.018
Ostalo	473.216	619.916	693.978	664.524	918.958
Ukupno	518.081	674.703	752.460	728.600	991.976
Uvoz					
Poljoprivredno-prehrambeni sektor					
Agroindustrija	501.258	450.369	501.198	602.839	689.507
Ostalo	1,929.894	1,839.716	1,961.573	2,096.981	2,600.682
Ukupno	2,431.152	2,290.085	2,462.771	2,699.820	3,290.189
Bilanca					
Agroindustrija	-456.393	-395.582	-442.716	-538.763	-616.489
Ukupno	-1,913.071	-1,615.382	-1,710.311	-1,971.220	-2,298.213
Udio pp sektora u %	23,9	24,5	25,9	27,3	26,8

Izvor: SLJFBiH 2000. – 2004.

Među glavnim čimbenicima takve vanjskotrgovinske bilance jesu povećana potražnja stanovništva i nemoć domaće proizvodnje da se podigne na razinu na kojoj može djelotvorno odgovoriti na uvoz (na sve otvorenijem tržištu) i izdvajati značajnije kontingente za javljanje na vanjskim tržištima.

Prehrambeni proizvodi uvoze se iz susjednih država, kao što su Hrvatska, Srbija i Crna Gora i Slovenija. Uvoz se povećao iz Mađarske, Turske i zemalja EU. U BiH izvozu u EU-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

● **TABLICA 6**
Izvoz i uvoz BiH sa
EU-25 u 2003. godini
(u milijun €)

-25 poljoprivredno-prehrambeni proizvodi obuhvaćaju manje nego 3% (Tablica 6). U BiH izvozu u EU-25 mnogo su važniji bazni metali i njihovi prerađeni proizvodi, tekstilni proizvodi, obuća, strojna i električna oprema te slični proizvodi. Na drugoj strani, poljoprivredni i prehrambeni proizvodi s udjelom većim od 21% ukupnog u uvozu BiH iz EU-25 mnogo su važniji na uvoznoj strani. Oko 10% uvoza iz EU-25 otpada na preradevine, pića i duhan. Među neprehrambenim proizvodima iz EU-25 uvoze se poglavito strojevi i električna oprema, automobili i druga prijevozna sredstva, proizvodi kemijske i povezanih industrija, bazni metali i proizvodi od njih, tekstil i tekstilni proizvodi i tako dalje.

Opis stavke	Izvoz		Uvoz		Bilanca	
	€	%	€	%	€	%
Žive životinje; animalni proizvodi	1,4	0,2	103,4	4,8	-102	7,7
Povrće i biljni proizvodi	10,0	1,2	106,6	4,9	-96,6	7,3
Životinjska i biljna mast te ulja	0,3	0,0	30,9	1,4	-30,6	2,3
Preradevine, pića, duhan	11,5	1,4	225,5	10,4	-214	16,1
Drugi proizvodi	822,5	97,3	1.709,7	78,6	-887,2	66,7
Ukupno	845,7	100,0	2.176,1	100,0	-1.330,4	100,0

Izvor: Eurostat (2005.).

SOCIOEKONOMSKA SEOSKA POLITIKA

Poljoprivredu BiH u različitom omjeru danas opslužuju tri vrste proizvodnih subjekata: državna gospodarstva koja nestaju, zadružne organizacije koje se uspostavljaju na proizvodno-marketinškim principima i samostalna obiteljska gospodarstva koja pretežu i brojem i opsegom proizvodnje. Prema zadnjem popisu 1991. godine, na potonja – i dominantno najbrojnija – gospodarstva otpada oko 1,8 milijuna ha ili 92% ukupnoga poljoprivrednog zemljišta za kojeg se računa da je u aktivnoj uporabi.

Godine 1991. stanovništvo BiH živjelo je u 1,207.000 domaćinstava, od čega je više od 578.000 (48%) bilo zabilježeno kao vlasnici poljoprivrednoga posjeda. Unutar te populacije, više od 83.000 ili 14% registrirano je da živi u gradskim naseljima, odnosno odvojeno od poljoprivrednoga zemljišta koje su trebali obrađivati. Isto tako, u negradskim naseljima stanovalo je oko 184.000 ljudi koji nisu posjedovali zemlju, pa su uglavnom ovisili o zaposlenju u nepoljoprivrednim djelatnostima.

Od 4,377.000 stanovnika, koliko ih je ustanovljeno popisom u BiH 1991. godine, 407.000 osoba našlo se u kategoriji poljoprivrednika, pa je njihov udio iznosio 9,3%. Blagu manjinu toga stanovništva s udjelom od 49% činile su žene. U okviru ukupnoga broja, samo 186.000 ili 46% bilo je sposobno

za aktivan rad u tom sektoru. Ovo stanovništvo s udjelom od 11% davalo je doprinos ukupnoj populaciji radno aktivnih osoba u zemlji.

Od ukupne populacije zemlje, 60,5% živjelo je u negradskim naseljima, što znači da je BiH u visokoj mjeri iskazivala ruralni sociološki karakter. Unutar, ali i na zemljopisnoj periferiji te populacije, brojnost obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u stalnom je usponu, što usložnjuje posjedovnu strukturu sektora, umanjuje mu proizvodnu učinkovitost i poziva da se ruralnom prostoru pride s mnogo više znanja, organiziranosti i sistematičnosti nego što je to bilo do sada (Selak i sur., 2005.). To podrazumijeva suvremeni koncept integralnoga pristupa ruralnom razvoju u kojemu poljoprivreda zauzima važno, ali ne i osamljeno, mjesto i postaje dominantan način razmišljanja koji prelazi okvire EU i postaje razvojni model mnogih drugih europskih zemalja.

U najvećem dijelu ruralnih područja BiH, poljoprivreda je i danas osnovni izvor prihoda, i to tako što podržava zaposlenost i smanjuje siromaštvo seoskoga stanovništva. Na taj način ima socijalnu, pa tek onda ekonomsku-tržišnu snagu, kojom bi osim razvoja drugih ekonomskih aktivnosti na selu, i u ruralna područja trebala vraćati prijeratno stanovništvo i u određenoj mjeri zadržavati postojeće stanovništvo BiH na selu.

Da bi poljoprivreda dobila razvojnu ulogu, uz spoznaje o raspoloživim svjetskim modelima, mora tragati za vlastitom razvojnom slikom i u nju uklopiti potrebe za zaposlenosti stanovništva te s njima uskladiti potrebe razvoja poljoprivrede i sela (Sabitović, 1999.). To bi trebalo podrazumijevati i odgovarajuće pripreme kroz znanstvena interdisciplinarna proučavanja sociologa, psihologa, demografa, ekonomista i drugih stručnih i znanstvenih profila (Terzić, 1999.).

Usporedno s tim, zbog izgubljena vremena, da bi selo u BiH dobilo poticajnu energiju, valja koordinirati bitne razvojne aktivnosti i poticati razvoj sveobuhvatne seoske infrastrukture, uz pokretanje poljoprivrede i svih realnih nepoljoprivrednih, osbito prerađivačkih i uslužnih, aktivnosti. Pri tome se poljoprivredi trebaju postaviti jasni razvojni zadaci, ali i precizno razgraničiti područja djelovanja od onih o kojima se trebaju brinuti drugi nositelji seoskoga ekonomskog i ukupnog društvenog života.

SAŽETAK I PRIMJENA NA EKONOMSKU POLITIKU

Uloga poljoprivrede u gospodarstvu i općenito u društvu BiH još je uvijek važnija nego što to govore podaci o registriranoj zaposlenosti i o BDP-u. Razlog je u tome što je najveći dio neregistrirane zaposlenosti u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima, koja su i jedan od najvažnijih čimbenika za sivu ekonomiju, odnosno neregistrirani dio BDP-a. Dok je udio

domaće proizvodnje hrane u direktnim tržišnim kanalima u usporedbi s uvoznom ponudom relativno nisko, poljoprivreda u BiH važan je čimbenik prehrambene sigurnosti poljoprivrednih gospodarstava i brojnih seoskih i urbanih domaćinstava koja se opskrbljuju hranom što ide preko neformalnih samoopskrbnih obiteljskih kanala.

Uz već spomenute neregistrirane aktivnosti, poljoprivreda i obiteljska gospodarstva preuzeli su važan dio socijalnih pitanja i pitanja siromaštva, što proizlaze kao posljedice rata, tranzicije i prestrukturiranja gospodarstva. U nepostojanju socijalnih, mirovinskih i drugih sličnih transfernih politika, ovo se prenijelo na poljoprivredna i seoska gospodarstva, gdje su našli svoje zaposlenje oni koju su izgubili posao u gradovima. Osim značajnoga socijalnog amortizera, poljoprivreda i ruralna područja istodobno su se susrela sa zaoštrenom inozemnom konkurencijom, pa su se još više okrenula prema netržišnoj proizvodnji za vlastite potrebe. Određen dio seoskoga stanovništva je raseljen, dok oko polovice poljoprivrednoga zemljišta nije obrađeno. Porast broja stoke, osobito ovaca, naglašava ohrabrujuće rezultate u razvijanju onih grana koje su konkurentne uvozu i mogu se razviti u stabilnu proizvodnju za domaće tržište i za izvoz.

Ujedinjenje raznolikih paralelnih politika na razini BiH međunarodna zajednica postavlja kao uvjet za uspješan ulazak BiH u međunarodne integracije, a osobito u EU. To vrijedi i za poljoprivrednu politiku. BiH do sada nije imala izgrađenu konzistentnu strategiju poljoprivrednoga i seoskoga razvitka, nego se više služila *ad hoc* politikama koje nisu uvijek bile u suglasnosti sa tri osnovna cilja budućega razvitka. Prvo, uspostavljanje dugoročno efikasnije i konkurentnije proizvodnje s obzirom na sličnu proizvodnju u zemljama u regiji s kojima su već sklopljeni trgovinski ugovori s minimalnim barijerama ili bez ikakvih carinskih barijera u međusobnoj trgovini. Drugo, usuglašenost strategije razvitka, poljoprivredne i trgovinskih politika s ciljevima članstva BiH u STO. Okvir za nedostajuću poljoprivrednu politiku u BiH, koja će se prilagođavati članstvu u EU, trebao bi se tražiti u pozicijama BiH u STO-u barem na razini ostalih tranzicijskih zemalja i usuglašavanjem standarda i normativa što bliže onima koji vrijede u EU. Na tom planu bili su napravljeni određeni napori s realnim očekivanjima članstva u STO-u. Treće, prilagođavanje uvjetima međunarodne trgovine i članstva u EU. Na tom planu BiH je dosta zaostala. No mogli bismo iskoristiti pozitivna iskustva drugih zemalja u tranziciji koje su već postale članice EU.

U BiH se osjeća zamjetno zaostajanje u nepostojanju ili podrazvijenosti fitosanitarnih, veterinarskih i sličnih službi za certificiranje i kontrolu kvalitete hrane i poljoprivrednih proizvoda te značajno zaostajanje u kvalitativnoj i cjenovnoj kon-

kurenciji. Kao posljedica, BiH na veliko uvozi brojne poljoprivredne i prehrambene proizvode, dok je njezin izvoz još prilično malen, što vodi do velikoga vanjskotrgovinskog manjka, osobito u zemljama u regiji i pojedinim zemljama EU. Efikasno integriranje BiH u regionalne trgovinske tijekove pružit će i mogućnost za efikasno integriranje BiH u EU i u ostale globalne trgovinske tokove. Razvoj konkurentne domaće proizvodnje koja će biti kadra konkurirati uvozu i stvaranje novih mogućnosti za izvoz proizvoda više su nego nužni.

Dok su donatorsko-rekonstrukcijske politike imale određenu pozitivnu ulogu u poslijeratnom gospodarskom razviku, njihova uloga i značenje sve se više smanjuju, što treba nadoknaditi efikasnijim razvojno investicijskim i kreditnim mjerama koje će stimulirati stvaranje novih prerađivačkih poduzeća i tržišnih kanala, a oni će se u većoj mjeri osloniti na razvitak domaće poljoprivrede. Zbog ograničenih proračunskih mogućnosti, ne može se računati na veću ulogu fiskalne politike i politike cijena te drugih transfernih politika za poljoprivredu. Zbog ograničenih realnih ekonomskih uvjeta te socijalne i društvene situacije u BiH, više pozornosti trebalo bi posvetiti stvaranju klime koja će voditi do inozemnih ulaganja u BiH ekonomiju i preko toga do međunarodno konkurentnih programa uz minimalne državne transfere. Zbog toga veće značenje treba pripisati pozitivnim dostignućima, kao što je ulazak pojedinih manjih i srednjih prerađivačkih i trgovačkih poduzeća koja su u BiH uvjetima uspjela razviti konkurentniju proizvodnju i prodaju domaćih proizvoda u cijelom lancu od njive farmera pa do stola potrošača. Nekoliko primjera iz mljekarstva, proizvodnje i preradbe voća i povrća pokazuje da se tržišnost domaće poljoprivredne proizvodnje u uvjetima gdje se najvećim dijelom hrane trguje u prerađenom obliku može jedino povećati uspješnom i konkurentnom domaćom preradbom i učinkovitijim tržištvom (marketingom) koje može ići kroz prerađivače, a sve više preko trgovačkih lanaca, odnosno supermarketa. Učinkoviti prerađivači i uspješna velika trgovačka poduzeća za domaću su i vanjsku trgovinu nužni ako se želi ostvariti konkurentnija domaća poljoprivredna proizvodnja i prodaja na domaćem tržištu i vanjskim tržištima. Preko ovih poduzeća mogu se primijeniti standardi kakvoće koji mogu biti čak i viši nego što se to traži u domaćim regulativama, a što može uspostaviti veće povjerenje potrošača u domaće proizvode.

Dakle, nakon rekonstrukcije BiH treba intenzivirati fazu visokih stopa rasta i stabilna razvitka koji će angažirati sve moguće raspoložive domaće izvore te s makroekonomskim i ostalim politikama stvarati klimu koja će biti privlačna domaćim i inozemnim ulagačima. Bez konkurentnosti postojećih poduzeća te stvaranja i ulaska novih poduzeća teško je očekivati potreban rast koji zbog zaostatka u razviku nužno

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

mora biti iznad prosjeka. Bez viših stopa rasta gospodarstvo neće moći generirati nova zapošljavanja i potrebna prestrukturiranja gospodarstva i poljoprivrede prema aktivnostima s višim dodanim vrijednostima, koja su preduvjet smanjenja visoke stope nezaposlenosti, povećane ekonomske efikasnosti i rješavanja ekonomskih, socijalnih i društvenih poteškoća na selu i ruralnim područjima kroz ubrzani gospodarski razvitak.

BILJEŠKE

¹ Reformom ukupnoga društvenog i ekonomskog sustava zemlje, koja je u tijeku, uvedena je jedinstvena carinska uprava na razini zemlje i jedinstven porezni sustav utemeljen sa 17% porezom na dodanu vrijednost (PDV-om) od 1. siječnja 2006.

² Prema podacima UNDP-a, samo 12,5% domaćinstava u FBiH i 4,3% domaćinstava u RS uspijevaju priskrbiti zaradu od 1000 KM, koja se inače drži granicom siromaštva (MVTEO, 2002., str. 5).

³ Dobri primjeri iz ovakve prakse jesu "Klas" u uzgoju jagodastoga voća, "Lijanovići", "Gagro" i drugi u podupiranju ovčarstva, "Vegafruit" u proizvodnji povrća i slično.

⁴ Među zemlje zapadnoga Balkana uključene su Hrvatska, BiH, Srbija i Crna Gora, Makedonija i Albanija.

LITERATURA

Collier, P. (1999.), *On the Economic Consequences of Civil War*, *Oxford Economic Papers*, 51: 168-183.

Eurostat (2005.), *Statistics in Focus: External Trade of Western Balkan Countries*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Glenny, M. (1996.), *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. New York: Penguin Books.

Henson, S., Loader, R. (2001.), *Barriers to Agricultural Exports from Developing Countries: The Role of Sanitary and Phytosanitary Requirements*, *World Development*, 29 (1): 85-102.

Ivanković, M. (2003.), *Konkurentnost BiH proizvodnje vina na svjetskom tržištu*, doktorska disertacija, Agronomski fakultet Sveučilišta u Mostaru.

Kolega, A., Ivanković, M., Bojnec, Š., Radić, M. (2004.), *Marketing – trade of carst agricultural products*, International Symposium – Sustainable Utilization of indigenous plant and animal genetic resources in the Mediterranean region, October 14-16, Mostar, BiH.

LSMS (2001.), *Living Standard Measurement Survey in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina.

Mayhew, A. (1998.), *Recreating Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

MVTEO (2002.), *Prijedlog strategije za smanjenje siromaštva u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa – Ured Koordinatora BiH za PRSP.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

Nationmaster (2005.), *Map & Graph: Countries by Economy*.
<http://www.nationmaster.com> (22. 2. 2005.)

Sabitović, M. (1999.), *Neki aspekti razvoja poljoprivrede, Poljoprivreda i selo u novim uslovima*, Biblioteka BIH-mogućnosti i perspektive razvoja, Okrugli sto, Sarajevo.

Seeth, Tho H., Chachnov, S., Surinov, A., von Braun, J. (1998.), *Russian Poverty: Muddling Through Economic Transition with Garden Plots*, *World Development*, 26 (9): 1611-1623.

Selak, V., Bogučanin, H., Kolega, A., Bajramović, S., Ljubić, D., Nikolić, A., Kasapović, S., Sarić, D., Falan, V. (2003.), Tržište mlijeka i uloga obiteljskih gospodarstava u njegovom razvitku. Prvi Simpozijum poljoprivrede, veterinarstva i šumarstva "Strategija razvoja domaće proizvodnje", Neum – *Agronomski glasnik*, br. 6, Zagreb.

Selak, V., Bogučanin, H., Šoljić, K., Ognjenović, D., Ljubić, D., Kasapović, S., Nikolić, A., Falan, V. (2005.), Agrarna struktura i prijedlozi mjera za njene promjene, *Radovi Poljoprivrednog fakulteta u Sarajevu*, br. 55/2, Sarajevo.

Terzić, A. (1999.), *Socio-ekonomske promjene na selu poslije agresije i ratnih dejstava u Bosni i Hercegovini*, Biblioteka BIH-mogućnosti i perspektive razvoja, Okrugli sto, Sarajevo.

Woodward, S. (1995.), *Balkan Tragedy*, Washington, DC: Brookings Institution.

World Bank (1997.), *Bosnia and Herzegovina: From Recovery to Sustainable Growth*. World Bank Country Study, Washington, DC.

World Bank (2004.a), *World Development Indicators*, Washington, DC: The World Bank.

World Bank (2004.b), *World Development Indicators database*, September, Washington, DC: The World Bank.

Zarrili, S. (1999.), *WTO Sanitary and Phytosanitary Agreement: Issues for Developing Countries*. Geneva: The South Center.

Economic and Social Role of Agriculture in the Federation of Bosnia and Herzegovina

Marko IVANKOVIĆ
Faculty of Agriculture, Mostar

Štefan BOJNEC
Faculty of Management, Koper

Ante KOLEGA
Faculty of Agriculture, Zagreb

Vjekoslav SELAK
Faculty of Agriculture, Sarajevo

Agriculture and individual agricultural households have taken over the considerable social burden in rural villages and society in general mitigating poverty and providing food security for the poor in Bosnia and Herzegovina. While some

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

positive developments have been observed, transformation and restructuring in agriculture and in the food sector have been conducted relatively slowly. The declining role of donations in emergency and reconstruction projects should be offset by an efficient development investment and credit measures to increase competitiveness of domestic produce, generate jobs and create developments of marketing channels utilising advantages of domestic agriculture and food processing as factors of rural entrepreneurship and poverty elevation. Due to scarce financial resources, greater attention should be given to create a proper climate for the creation of international competitive programs with minimal government transfers. The most visible shortcoming of the post-war agricultural and food sector development is the large and increasing trade deficit in agricultural and food products. The only way to break up such deteriorating patterns is to develop competitive domestic production able to compete with imports and in exports, which, although recovering, is still at a relatively low level.

Key words: restructuring, competitiveness, agriculture, rural development

Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Rolle der Landwirtschaft in der Föderation Bosnien und Herzegowina

Marko IVANKOVIĆ
Landwirtschaftliche Fakultät, Mostar

Štefan BOJNEC
Fakultät für Management, Koper

Ante KOLEGA
Landwirtschaftliche Fakultät, Zagreb

Vjekoslav SELAK
Landwirtschaftliche Fakultät, Sarajevo

In der Föderation Bosnien und Herzegowina kommt der Landwirtschaft eine bedeutende gesellschaftliche Rolle zu. Da die Beschäftigungsrate in der Wirtschaft niedrig und die Arbeitslosenzahl allgemein hoch ist, ist jedermann um mehrere unterschiedliche Einnahmequellen bemüht. In dieser Situation fechten die landwirtschaftlichen Betriebe zu einem Großteil die in den Dörfern und allgemein in der Gesellschaft bestehenden sozialen Probleme aus, wenn es gilt, Armut und Hunger zumindest zeitweilig zu bekämpfen. Trotz einiger weniger positiver Fälle, in denen Verarbeitungsbetriebe und Handelsketten auf den Plan getreten sind, schreiten Transformation und Umstrukturierung in der Landwirtschaft und verarbeitenden Lebensmittelindustrie relativ langsam voran. Die hemmende

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 4-5 (84-85),
STR. 917-939

IVANKOVIĆ, M. I SUR.:
EKONOMSKA...

Wirkung einer auf Donatorengelder und Rekonstruktionen zurückgreifenden Politik müsste ersetzt werden durch effiziente Entwicklungsmaßnahmen in Form von Investitionen und Krediten. Dies wäre ein Beitrag zum Aufbau einer konkurrenzfähigen inländischen Produktion mit steigender Beschäftigungsrate und zur Schaffung von Marktkorridoren, die sich stärker auf die einheimische primäre und verarbeitende Industrie als die Schlüsselfaktoren für rurales Unternehmertum und die Minderung von Armut in diesem Raum stützen würden. Wegen der finanziellen Einschränkungen müsste man mit mehr Aufmerksamkeit auf die Herstellung eines Klimas achten, in dem es zu international konkurrenzfähigen Programmen unter minimalen Eingriffen von staatlicher Seite kommen könnte. Die Schwächen des bisherigen Entwicklungsmodells sind am stärksten an dem wachsenden Handelsdefizit sichtbar, das man durch die Förderung einer international konkurrenzfähigen einheimischen Produktion wirksam reduzieren könnte. Zwar hat die Exportrate zu steigen begonnen, doch ist sie insgesamt immer noch sehr gering.

Schlüsselwörter: Umstrukturierung, Konkurrenzfähigkeit, Landwirtschaft, Entwicklung von Dörfern